

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.4>**Лідія МАРУСЯК**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Львівський інститут ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Мазепи, 29, м. Львів, 79059, lidabat@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9268-7580

Lydia MARUSYAK

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Law, Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management", str. Mazepy, 29, Lviv, 79059, lidabat@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9268-7580

СИСТЕМНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА**SYSTEMATIC INTERPRETATION OF NORMS OF CIVIL LAW**

Стаття присвячена дослідженню теоретичних питань системного тлумачення у цивільному праві.

Особливістю системного тлумачення є те, що при ньому інтерпретується як вихідна норма, так й інші, пов'язані з нею норми. Системне тлумачення виходить із презумпції логічної єдності закону. Існуючі у законі протиріччя і прогалини при цьому сприймаються як відступ від загального правила. У результаті під системним способом тлумачення норми права необхідно розуміти спосіб з'ясування і роз'яснення норми права, сукупність прийомів, використання яких, засноване на зіставленні двох або більше норм, що регулюють різні сторони одного й того ж виду суспільних відносин, дозволяє розкрити системний зміст норми, що тлумачиться. Системне тлумачення норм права разом з іншими способами (граматичним, спеціально юридичним, логічним, історичним) у своїй сукупності забезпечує всебічне усвідомлення інтерпретатором сенсу та змісту норми, що тлумачиться.

Теоретичні розробки проблематики системного тлумачення в цивільному праві визнаються одним з важливих і актуальних завдань цивілістики, оскільки тлумачення належить до легальних способів подолання прогалин, колізій та суперечностей у цивільному праві. З загальнотеоретичних позицій розглядається тлумачення норм права як системне явище, уточнюється поняття «системне тлумачення», визначається його функціональне призначення у цивільному праві, виявлені характерні риси та ознаки тлумачення у цивільному праві. Системне тлумачення визначається як інтелектуально-вольова діяльність, заснована на системності цивільного права, що охоплює весь механізм цивільно-правового регулювання та відбиває з одного боку внутрішній пізнавальний розумовий процес, що полягає у з'ясуванні сенсу та встановленні змісту норм цивільного права, так само як і об'єктивованій зовнішній результат такого пізнавального (мислиневого) процесу у вигляді інтерпретаційного акту, юридичної рекомендації.

Ключові слова: тлумачення норм права, системне тлумачення, системне тлумачення у цивільному праві, мета тлумачення, принцип правової визначеності.

The article is devoted to the study of theoretical issues of systematic interpretation in civil law. A feature of systemic interpretation is that it interprets both the original norm and other norms related to it. Systematic interpretation proceeds from the presumption of the logical unity of the law. The existing contradictions and gaps in the law are perceived as a deviation from the general rule. As a result, the systematic method of interpreting a rule of law must be understood as a way of clarifying and clarifying a rule of law, a set of techniques, the use of which, based on a comparison of two or more norms that regulate different aspects of the same type of social relations, allows revealing the systemic the content of the norm being interpreted. Systematic interpretation of legal norms together with other methods (grammatical, specially legal, logical, historical) in its totality ensures comprehensive awareness by the interpreter of the meaning and content of the norm being interpreted. Theoretical development of the problems of systematic interpretation in civil law is recognized as one of the important and urgent tasks of civil studies, since interpretation belongs to the legal ways of overcoming gaps, collisions and contradictions in civil law. From a general theoretical standpoint, the interpretation of legal norms is considered as a systemic phenomenon, the concept of "systemic interpretation" is specified, its functional purpose in civil law is determined, characteristic features and signs of interpretation in civil law are identified. Systemic interpretation is defined as an intellectual-volitional activity based on the system of civil law, which covers the entire mechanism of civil law regulation and reflects, on the one hand, the internal cognitive mental process, which consists in clarifying the meaning and establishing the content of civil law norms, as well as and the objectified external result of such a cognitive (thinking) process in the form of an interpretative act, a legal recommendation.

Key words: interpretation of legal norms, systematic interpretation, systematic interpretation in civil law, purpose of interpretation, principle of legal certainty.

Поступальний розвиток і ускладнення цивільно-правових відносини закономірно вимагають вдосконалення способів тлумачення норм цивільного права та обліку динаміки їх співвідношення у різних сферах правового регулювання майнових відносин. Необхідність тлумачення викликана багатьма факторами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. При цьому, як стверджує В. Антошкіна, необхідність тлумачення зумовлена не тільки і не стільки технічною недосконалістю зовнішньої форми частини правових норм (їх незрозумілістю, неоднозначністю), а впливає із суті право-реалізації, оскільки в самій природі правової норми закладена необхідність її інтерпретації [2, с. 8]. Мистецтво тлумачення правових норм становить саму суть юриспруденції. Ні правотворчість, ні реалізація, ні систематизація нормативно-правових актів неможлива без грамотної та ефективної інтерпретаційної діяльності [8, с. 4]. Процес тлумачення не лише допомагає розкрити сутність норми права, а й її головну мету та соціальну спрямованість, можливі наслідки та межі застосування відповідної норми, допомагає зрозуміти суспільно-історичні умови, в яких відбувається тлумачення тощо.

Тлумачення слугує точному та одноманітному розумінню та застосуванню закону, при цьому не вносить і не може вносити поправок та доповнень до чинних норм, воно покликане лише пояснювати і уточнювати те, що сформульовано законодавцем і викладене у правовій нормі.

Теоретичні розробки проблематики системного тлумачення у цивільному праві, яке відрізняється від інших видів і способів тлумачення в інших галузях права з огляду на його особливу функціональну спрямованість, визнаються одним з найбільш важливих і актуальних завдань цивілістики, оскільки тлумачення є легальним способом усунення прогалин та суперечностей у праві.

Вагомий внесок у розробку наукової концепції тлумачення норм права здійснили такі вчені правознавці, як Т. Кудлай, О. Скакун, В. Шишкін, К. Волинка, В. Котюк, М. Патеї, В. Галуцько, А. Мірошніченко, Д. Михайлович, В. Карбань, П. Волвенко, І. Турчин-Кукаріна, Ю. Власов, Д. Михайлович, В. Малента, С. Погребняк, В. Комаров, Ю. Чалий, П. Чулінда, А. Бірюкова, О. Майстренко та інші. Проте, наукових праць, які б розглядали комплексно феномен системного тлумачення у цивільно-правовому аспекті на базі сучасного вітчизняного законодавства з урахуванням нових тенденцій його модернізації явно

недостатньо. Вирішення зазначених проблем сприятиме переосмисленню ролі системного тлумачення як одного знайважливіших способів подолання протиріч та колізій у цивільному праві.

Метою статті є комплексний аналіз основних тенденцій, особливостей, теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із системним тлумаченням норм цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Процес тлумачення правових норм пов'язаний як з оцінкою фактичних обставин, так і з'ясуванням змісту застосовуваних до цих обставин правових норм. З'ясування змісту передбачає необхідність тлумачення правових норм. Іноді тлумачення норми не представляє складності, але в багатьох випадках ця процедура вимагає високого професіоналізму, знань не тільки в певній галузі права, а й формальної логіки, філософії, теорії права, мовознавства та історії [4, с. 80].

В юридичній літературі тлумачення правових норм визначається як: «інтелектуальна та волева діяльність людини щодо встановлення дійсного змісту правового припису для його подальшого ефективного застосування з метою все більшого забезпечення прав та інтересів суб'єктів права» [1, с. 49]; «інтелектуально-волева пізнавальна діяльність, що полягає у встановленні точного змісту (сміслу) норм права і здійснюється за допомогою певних способів (приймів) з метою правильного їх застосування та безпосередньої реалізації» [12, с. 441]; «діяльність державних органів, різних організацій і окремих громадян, спрямована на з'ясування і роз'яснення змісту обов'язкової волі суспільства, вираженої в нормах права» [10, с. 52]; «встановлення змісту (з'ясування, роз'яснення) нормативних актів, спрямованих на розкриття вираженої в них волі законодавця. У процесі тлумачення встановлюються зміст і сфера дії нормативного припису, його основна мета та соціальна спрямованість, місце в системі правового регулювання, з'ясовуються суспільно-історична обстановка його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення. При цьому тлумачення виступає як внутрішній розумовий процес, що не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора» [8, с. 43].

В. Ліпінський виокремлює такі основні підходи до розуміння сутності тлумачення права: як інтелектуальний процес щодо з'ясування правових норм; як два самостійні розумові (інтелектуальні) процеси тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення норм права; як з'ясування та роз'яснення змісту правових норм із метою їх правильного застосування [9, с. 170].

За словами Ю. Шемшученко, головна мета тлумачення – встановлення істинного значення правових приписів, визначення специфіки прав та обов'язків суб'єктів права, які закладені нормотворцем у нормі права, правильне застосування норми права уповноваженими суб'єктами, зміцнення правопорядку та поширення правильних уявлень про зміст і спрямованість норм права та їх призначення в суспільстві [13, с. 8]. Тлумачення права, на думку цього вченого, лежить у площині пізнання права, що також пов'язане з такими двома ключовими аксіологічними векторами розвитку тлумачення права, як: 1) досягнення істинного та об'єктивного сенсу правових приписів, адже лише ознайомлення з текстом правового припису є недостатнім; маєтись на увазі досягнення «духу» правового припису, який би відповідав намірам правотворця, принципам права, на яких він ґрунтується, ідеологічної складової, яка відображає основоположні цілі суспільства, його ціннісні орієнтири (цінності моралі, політики тощо); 2) творчий характер цього процесу, який пов'язаний із сталістю та динамізмом правових приписів та їх відповідністю сучасним викликам суспільства. Цей процес вимагає високого рівня професіоналізму, що, в першу чергу, пов'язується з проблемою меж тлумачення правових норм, оскільки тлумачення не має змінювати чи доповнювати існуючий правовий припис. Тлумачення права має лише розвивати та істинно встановлювати об'єктивний зміст правової норми [13, с. 9–10].

Процес тлумачення є внутрішньою (мислевею) інтелектуально-вольовою операцією людини (тлумача) з використанням найрізноманітніших методів пізнання дійсності та правових явищ. Одним із таких методів пізнання правової дійсності є системний підхід чи метод, що лежить в основі системного способу тлумачення юридичних норм.

Системний, або, як його ще називають, системно-структурний метод розуміється як сукупність методологічних підходів, прийомів та принципів вивчення та конструювання різних правових явищ, як систем

Як слушно відзначає В. Антошкіна, існування системного тлумачення зумовлюється системністю права [3, с. 184]. Норми права не існують незалежно одна від одної, а тому для глибокого і повного з'ясування змісту норми не досить її внутрішнього аналізу, а потрібно дослідження її змісту, її зв'язків з іншими нормами. Під системним способом тлумачення цитована авторка розуміє діяльність, що здійснюється суб'єктами, яка полягає в зіставленні норм з метою встановлення їх

змісту та точного застосування, заснована на використанні ряду прийомів системного способу тлумачення [3, с. 184].

Як зазначає І. Косцова, основними причинами системного тлумачення є системність права, відсилання до інших норм і смислові зв'язки з іншими нормами. Оскільки норми права регулюють суспільні відносини у певній сукупності, між ними існують певні зв'язки, які впливають з їх спеціалізації, а зміст конкретної норми права часто залежить від інших норм. Останні, своєю чергою, можуть розширювати чи звужувати зміст тлумаченої норми права [6, с. 171].

М. Котенко у своєму дослідженні наводить наступні ознаки системного тлумачення правових норм, які визначають його як правову категорію системного плану: 1) являє собою різновид способів тлумачення правових норм, що складається з системи правил, прийомів, принципів та засобів тлумачення норм права, які пов'язані між собою та використовуються в органічній єдності; 2) реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами в межах процесу тлумачення правових норм, які здійснюють тлумачення норм права на професійній основі, забезпечуючи їх комплексний аналіз в аспекті їх взаємозв'язку й взаємодії; 3) є результатом розумової діяльності людей, які входять до складу суб'єктів тлумачення правових норм, що забезпечує можливість з'ясування логіки побудови системи права, яка закладена правотворцем, та її відображення в результаті проведеного тлумачення правових норм; 4) системне тлумачення правових норм як різновид юридично значимої діяльності породжує відповідні правові наслідки, взаємопов'язане з явищем правореалізації та правотворчості в частині їх забезпечення та виявлення недоліків; 5) об'єктом системного тлумачення правових норм є норми права з позиції їх внутрішньої будови, взаємозв'язку між елементами норми права та норми права з іншими правовими нормами, що забезпечує узгодженість правових норм між собою; 6) результатом застосування системного способу тлумачення правових норм є інтерпретаційний акт системного тлумачення, в якому узагальнено особливості змісту та розуміння норми права як елементу системи права; 7) системний спосіб тлумачення націлений на встановлення змісту норм права з метою найбільш точного розуміння самої правової вимоги, виокремлення її недоліків та застосування цієї норми до врегульованих правом суспільних відносин [7, с. 68].

Особливості тлумачення норм цивільного права пов'язують, передусім, з необхідністю

їх узгодження з вимогами принципу правової визначеності. Такий принцип у сфері цивільного права, на думку О. Шишки, має виявлятися не лише в тому, що цивільне законодавство має в цілому бути якісним, тобто доступним, зрозумілим, чітким та передбачуваним, установлювати дієві механізми захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, зокрема й від свавільного втручання з боку державних органів у їхні права та інтереси. Цивільне законодавство має містити й механізми, які сприяють усуненню правової невизначеності, а також забезпечують стабільність і підвищують ефективність цивільно-правового регулювання [14, с. 7]. Невизначеність змісту правових норм тягне за собою неоднозначне їх розуміння, а, отже, і неоднозначне застосування, створює можливість необмеженого розсуду у процесі правозастосування і веде до свавілля, а значить, до порушення зазначених конституційних принципів, реалізація яких не може бути забезпечена без однакового розуміння та тлумачення правової норми всіма правозастосовцями [5, с. 18].

Системний спосіб тлумачення цивільно-правових норм дозволяє виділити особливості, притаманні нормі права виключно в певній ситуації, і заснований на знаннях зв'язків між різними нормами права, законами, на зіставленні з іншими законами, а також визначенні місця і значення цього закону в усій галузі цивільного права. Системне тлумачення полягає у використанні системного підходу при аналізі різних норм права, окремих статей і законів загалом. Основна увага дослідника при цьому зосереджується на з'ясуванні сутності та змісту норми права шляхом зіставлення її з іншими, раніше прийнятими нормами, встановлення її місця і ролі в системі цих норм, визначення характеру її багатосторонніх зв'язків з цими нормами. Системне тлумачення характеризується тим, що зміст норми цивільного права визначається шляхом з'ясування місця конкретної норми в системі цивільного законодавства та її співвідношення з суміжними нормами права [5, с. 19].

Системне тлумачення норм цивільного права має самостійний характер, що визна-

чається його характерними ознаками, серед яких варто виокремити наступні: особливий вид інтелектуально-вольової діяльності, заснованої на сукупності конкретних прийомів осмислення та методів тлумачення, який охоплює весь механізм правового регулювання, що виходить за рамки виключно застосування і реалізації цивільно-правових норм, і в основі якого лежить така властивість цивільного права, як системність; джерелами тлумачення в цивільному праві виступають як нормативні акти, тексти яких розроблені з широким застосуванням прийомів юридичної техніки, так й акти індивідуального регулювання, тексти яких переважно складені без використання спеціальних прийомів та професійної мови; метою є забезпечення умов для ефективного застосування цивільно-правових норм у правозастосовчій практиці шляхом подолання прогалин та колізій у праві та законодавстві та забезпечення балансу і гармонізації інтересів суспільства, держави й законних приватноправових інтересів суб'єктів цивільного права [11, с. 137].

Висновок. Системне тлумачення є інтелектуально-вольовою діяльністю, заснованою на системності цивільного права, що охоплює весь механізм цивільно-правового регулювання та відбиває з одного боку внутрішній пізнавальний розумовий процес, що полягає у з'ясуванні сенсу та встановленні змісту норм цивільного права, так само як і об'єктивованій зовнішній результат такого пізнавального (мислиневого) процесу у вигляді інтерпретаційного акту, юридичної рекомендації.

Конкретні прийоми системного тлумачення норм цивільного права повинні відповідати основним засадам реального розуміння об'єктивно існуючої правової дійсності, основним принципам юридичної техніки та рівню правової культури. Лише так можна досягти основної мети системного тлумачення норм цивільного права, яка полягає у створенні умов для ефективного функціонування цивільного права і тим самим у забезпеченні рівноваги та гармонійності між публічними інтересами держави та законними приватноправовими інтересами суб'єктів цивільного права.

Література:

1. Антошкіна В. К. Причини тлумачення цивільно-правових норм. Матеріали круглого столу "Актуальні проблеми цивільного права", Харків, 23 грудня 2010 р. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2011. С. 48–52.
2. Антошкіна В. К. Способи і правила тлумачення норм права та договорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4(29) Том 1. 2019. С. 8–14.
3. Антошкіна В. К. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовчій практиці. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 5. С. 181–186.

4. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. № 1(16). 2016. С. 79–85.
5. Завальнюк С. В. Співвідношення аналогії права та поширювального тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. Випуск 35. Частина I. Том 1. 2015. С. 18–21.
6. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2016. 218 с.
7. Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення правових норм: поняття, ознаки та місце в системі правоінтерпретаційної діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 66–70.
8. Лепіш Н.Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики : монографія. Львів : Сполом, 2018. 250 с.
9. Ліпинський В. В. Тлумачення адміністративно-деліктних правових норм: поняття та сутність. *Юридичний бюлетень*. Вип. 16. 2018. С. 168–179.
10. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2009. 336 с.
11. Павлюк Н. М. Герменевтика в цивільному праві України: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 134–137.
12. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2012. 524 с.
13. Шемшученко Ю. С. Вступне слово. *Альманах права. Тлумачення права: від теорії до практики*. Випуск 12. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 344 с.
14. Шишка О.Р. Принцип правової визначеності в цивільному праві України. *ForumPrava*, 2021. 70(5). С. 6–17.

References:

1. Antoshkina V. K. (2011). Prychyny tлумachennia tsyvilno-pravovykh norm. Materialy kruhloho stolu "Aktualni problemy tsyvilnoho prava", Kharkiv, 23 hrudnia 2010 r. Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. S. 48–52 [in Ukrainian].
2. Antoshkina V. K. (2019). Sposoby i pravyla tлумachennia norm prava ta dohovoriv. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 4(29) Tom 1. S. 8–14 [in Ukrainian].
3. Antoshkina V. K. (2020). Sposoby tлумachennia prava ta yikhnia rol u pravozastosovnii praktytsi. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. S. 181–186 [in Ukrainian].
4. Horbatiuk V. L. (2016). Bahatoaspektna protsedura tлумachennia pravovykh norm. *Informatsiia i pravo*. № 1(16). S. 79–85 [in Ukrainian].
5. Zavalniuk S. V. (2015). Spivvidnoshennia analogii prava ta poshyriuvalnogo tлумachennia norm prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii pravo*. Vypusk 35. Chastyna I. Tom 1. S. 18–21 [in Ukrainian].
6. Kostsova I. P. (2016). Systemne tлумachennia norm prava : dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Ivano-Frankivsk. 218 [in Ukrainian].
7. Kotenko M. V. (2013). Systemnyi sposib tлумachennia pravovykh norm: poniattia, oznaky ta mistse v systemi pravointerpretatsiinoi diialnosti. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. S. 66–70 [in Ukrainian].
8. Lepish N. Ya. (2018). Akty tлумachennia norm prava: pytannia teorii ta praktyky : monohrafiia. Lviv : Spolom. 250 [in Ukrainian].
9. Lipynskiy V. V. (2018). Tлумachennia administratyvno-deliktnykh pravovykh norm: poniattia ta sutnist. *Yurydychnyi biuleten*. Vyp. 16. S. 168–179 [in Ukrainian].
10. Nastasiak I. Yu. (2009). Tлумachennia pravovykh norm : navchalnyi posibnyk. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 2009. 336 s. [in Ukrainian].
11. Pavliuk N. M. (2020). Hermenevtyka v tsyvilnomu pravi Ukrainy: teoretychnyi aspekt. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. S. 134–137. [in Ukrainian].
12. Skakun O. F. (2012). Teorii prava i derzhavy : pidruchnyk. Kyiv : Alerta. 524 s. [in Ukrainian].
13. Shemshuchenko Yu. S. (2021). Vstupne slovo. Almanakh prava. Tлумachennia prava: vid teorii do praktyky. Vypusk 12. Kyiv : Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. 344 s. [in Ukrainian].
14. Shyshka O. R. (2021). Pryntsyp pravovoi vyznachenosti v tsyvilnomu pravi Ukrainy. *ForumPrava*. 70(5). S. 6–17. [in Ukrainian].